

Повякель Н.И., Чепелева Н.В.]; под ред. П.П. Горностай, Т.М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 318 с.

10. Руководство по сексологии [Либих С.С., Петров В.В., Екимов М.В., Федорова А.И., Лявшина Г.Х., Козловская Л.И., Магнутова И.Ю., Иванов В.Б., Полонская И.Б., Пузырева Е.А., Денисов М.Ф., Безверхняя Н.С.]; под ред. С.С. Либиха. – СПб: Питер, 2001. – 480 с.

11. Свиридова В.В. Роль социальных факторов в сексуальной дезадаптации женщин с гинекологическими заболеваниями / В.В. Свиридова // Сексология и сексопатология. – 2009. – №2. – с.48.

12. Сексуальное здоровье [Электронный ресурс] / Официальный сайт Всемирной организации охраны здравоохранения. – режим доступа до джерела : http://www.who.int/topics/sexual_health/ru/

13. Старович З. Секс в культурах мира / З. Старович. – Москва: Мысль, 1991. – 225 с.

14. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности / Фрейд З. пер. с нем. С.К. Любашов – Минск: БелСЭ, 1990. – 166 с.

УДК 316.6:001

ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Яремчук В.В.

Стаття присвячена висвітленню проблеми феномену соціального сирітства. Проаналізовано зовнішні і внутрішні чинники появи феномену соціального сирітства в Україні та висвітлено причини залишення дітей без батьківського піклування.

Ключові слова: сирітство, соціальне сирітство, соціальний сирота, сім'я, виховання, соціально-психологічні чинники.

Статья освещает проблемы феномена социального сиротства. Проанализированы внешние и внутренние факторы появления феномена социального сиротства в Украине и освещены причины оставления детей без родительской опеки.

Ключевые слова: сиротство, социальное сиротство, социальный сирота, семья, воспитание, социально-психологические факторы.

The article is devoted to elucidation of the problem of phenomenon of social orphanage. We have analyzed external and internal causes of emerging of the phenomenon of social orphanage in Ukraine and explained the reasons of leaving children without parental care.

Key words: orphanage, social orphanage, social orphan, family, education, social-psychological causes

Актуальність проблеми. Соціальне сирітство – відносно новий феномен в житті українського соціуму. Поява цього явища засвідчує про кризу інституту сім'ї, нездатність її протистояти соціально-економічним та політичним перетворенням. Соціальні сироти – це особлива соціально-демографічна група дітей, які мають родину, але залишились без піклування батьків за соціально-економічними, психолого-педагогічними та іншими причинами.

Негативним наслідком вказаного феномену є його безпосередній вплив на процес соціалізації підростаючої особистості та поява деструктивних проявів в її поведінці. Незважаючи на назрілу потребу вивчення соціального сирітства, з точки зору соціальної психології дане явище вивчене недостатньо.

Основна проблема полягає в наступному: незважаючи на успішне вирішення багатьох суспільних завдань, розширення меж реалізації людських можливостей, масштаби соціального сирітства не зменшуються, а зростають, а саме воно набуває нового вигляду та різноманітних форм. Окрема проблема полягає у виявленні соціально-психологічних наслідків соціального сирітства, механізмів регуляції поведінки особистості та визначення заходів, які могли б протидіяти прогресуючим масштабам соціального сирітства.

Аналіз наукових досліджень дозволяє виокремити декілька наукових підходів у сучасних наукових дослідженнях, які визначають сутність соціального сирітства: соціально-економічний (Є.М. Рибинський, В.Г. Бочарова, М.Н. Лазутова); психолого-педагогічний (Н.П. Іванова, Л.Я. Оліференко), правовий (Л. Пірог, С. Бандура); соціологічний (Г. Осадча, Є. Проніна – причини дитячої зайнятості та дитячого жебрацтва; С. Стівенсон – специфіка життя вуличних дітей в умовах тіньових громад; Є. Волянська – соціальні детермінанти підліткової агресії). Українські соціологи (І. Пеша, Л. Волинець, Н. Комарова, Б. Кобзарь, В. Яковенко, О. Балакірева та ін.), а також російські (Є.Бреєва, А. Арефьев, І. Назарова, Ф. Шерегі, С. Воскобойникова, А. Нечаєва, Є. Рибинський та ін.) вивчають проблему становища безпритульних дітей як наслідок неблагополуччя в родині, розглядають соціальні наслідки позбавлення дітей батьківської опіки, а також аналізують взаємини дітей і батьків, місце і роль родини в житті дитини. Психологи та педагоги звертають увагу на вивчення рівня тривожності в дітей, які проживають у неблагополучних родинях, а також у родинях, де батьки заклопотані власною кар'єрою (С. Воскобойникова, Г. Мінковський, В. Оржеховська, М. Алексеева та ін.). Соціально-психологічні дослідження проблеми соціального сирітства висвітлено в працях І.М. Трубавіної, Ю.М. Якубова, А.П. Пономарьова.

Мета статті: проаналізувати феномен соціального сирітства, визначити його причини і наслідки з точки зору психологічної науки.

Виклад матеріалу. Глибокі соціальні потрясіння, що відбуваються в нашому суспільстві за останні роки, кризовий стан економіки, культури, освіти катастрофічно погіршують умови життя і виховання дітей. Сім'я зіткнулася з новими проблемами, втратила здатність виконувати життєво необхідні функції, про що свідчить виникнення нового феномену українського суспільства соціального сирітства. Проблема ускладнюється і тим, що спостерігається стрімке збільшення кількості дітей-сиріт без видимих на те причин.

Термін "соціальне сирітство" набув свого поширення, починаючи з 50-х років ХХ століття, він полягає у відчуженні, розриві зв'язку між світом батьків і дітей, характеризується певним дефіцитом поваги до дитини, її індивідуальності, незахищеністю від певних проявів середовища.

У 80-ті роки ХХ століття у науковій літературі з'являється термін "соціальний сирота", що пов'язаний з ростом кількості "дітей вулиці", відображає характер взаємовідносин державних інститутів та громадських у процесі реалізації економічних, соціальних та правових гарантій захисту дитини у сім'ї, школі, соціумі. Акцент у визначенні явища "соціального сирітства" перекладається на суспільство, яке не створює достатніх фінансових, матеріальних та загальних соціальних умов для виконання кожною родиною, кожним з батьків своїх обов'язків.

Л.В. Вейланде вважає, що соціальне сирітство – це аномальне явище, результат соціальних потрясінь у житті суспільств, яке характеризується дефіцитом громадських та державних інститутів, що забезпечують дотримання основних прав та свобод дитини; явище, яке свідчить про кризу інституту сім'ї, негативний вплив соціуму на формування особистості у соціальному, моральному, інтелектуальному та фізичному плані [2, с. 15].

Соціальне сирітство неможливо розглядати як явище тільки психологічне чи соціальне. Це поняття є досить інтегральним, що відображає різні прояви соціального та психолого-педагогічного неблагополуччя особистості, незалежно від його першопричин, природи та ступеня прояву.

Сутність "соціального сирітство" трактується як особливий стан дитинства, обумовлений його місцем в умовах певної соціальної структури, у системі соціальних відносин суспільства, що розглядає усіх дітей, які залишилися без належної опіки та виховання, поза залежністю від соціального статусу батьків [4, с. 32].

При цьому в соціокультурній перспективі соціальне сирітство характеризується послабленням поля соціального контролю з боку базисних соціальних інститутів (сім'ї, школи), порушенням процесу

міжособистісної комунікації, обмеженням доступу до необхідних ресурсів та можливостей індивідуального розвитку.

Нині у нашій країні до "соціальних сиріт" відносять такі групи неповнолітніх:

- безпритульні діти, діти які не мають постійного місця проживання у зв'язку із втратою батьків, асоціальними формами поведінки дорослих в сім'ї;

- діти, яких вигнали з дому батьки;

- бездоглядні діти – діти, які мають певне місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності опікунів (родичів, бабусь, дідусів), психічних розладів батьків, байдужого ставлення останніх до виховання дітей;

- діти-втікачі із виховних установ – діти, які зазнали психологічного, фізичного та сексуального насильства в закладах інтернатного типу та притулках;

- діти-втікачі із зовні благополучних сімей – діти з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленням у психічному та особистісному розвитку;

- діти, які за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці – діти позбавлені систематичного батьківського піклування; аутсайтери шкільних колективів;

- діти з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, діти з діагнозом дромоманія – схильність до бродяжництва та подорожування [8, с. 22].

До цієї класифікації недавно стали відносити дітей трудових мігрантів та дітей, батьки яких розлучені.

При виділенні класифікації причин виникнення соціального сирітства доцільно виходити із середовища появи соціальних сиріт.

Потрібно виходити з двох критеріїв причин появи соціального сирітства.

До першої слід віднести фактори, що здійснюють зовнішній негативний вплив на сім'ю, а до другої – внутрішні негативні чинники, що можуть з'явитися в середовищі сім'ї, в наслідок впливу зовнішніх факторів.

Зовнішні причини виникнення соціального сирітства закладаються в державі і обумовлені соціально-економічними умовами. Для них є характерними такі ознаки, як об'єктивність виникнення, залежність безпосередньо від держави. До таких причин слід віднести економічну нестабільність, бідність, зростання злочинності, збройні конфлікти, інфляцію, безробіття злочинні акти тощо. Більше половини молодих сімей не мають окремого житла навіть через 10 років подружнього

життя, майже половина сімей проживає з батьками в незадовільних для виховання дітей житлових умовах.

Негативно впливають на стабільність навіть благополучних сімей несприятливі соціально-економічні умови: втрата роботи, погіршення матеріально-побутових умов, зuboжіння, тощо викликають у людей почуття незахищеності, страху перед майбутнім. Все це призводить до наростання напруги в сім'ї, негативно позначається на вихованні дітей.

Внутрішні причини виникнення соціального сирітства, на відміну від зовнішніх, утворюються безпосередньо в середовищі сім'ї. Для них є характерними такі основні ознаки, як суб'єктивність виникнення і існування та залежність від зовнішніх негативних факторів. Їх поява здебільшого обумовлена внутрішніми сімейними проблемами. Проте і зовнішні фактори (несприятлива соціально-економічна ситуація в державі, безробіття тощо) часто стають каталізаторами негативних процесів в середині сім'ї. До таких причин відносять позашлюбне народження дитини, відмову від новонароджених немовлят, погані матеріальні та житлові умови, помилки у вихованні, жорстокість і знущання з боку батьків, поширення алкоголізму, наркоманії, ув'язнення батьків, а також неповну сім'ю, стан морально-психологічного клімату тощо.

Крім вище розглянутих причин залишення дітей без батьківського піклування, можна виділити ще:

- морально-етичні (асоціальний спосіб життя батьків, різні види залежності, примушення дітей до жебракування, злочинні діяння батьків, різноманітні форми насильства, спрямованого на дітей);

- психологічні (суб'єктивні) – раннє або позашлюбне материнство; дисфункційність сім'ї (неповна, новоутворена, багатодітна, сім'я інвалідів), нездорова емоційна атмосфера в сім'ї, конфліктність її членів;

- медичні – наявність хвороб у батьків, що унеможливають виконання батьківських обов'язків [3, с. 11-12]

Нині будь-яка дитина може потрапити у певну групу ризику і опинитися в статусі соціальної сироти.

Відомим є той факт, що статусу соціальної сироти діти можуть набути відразу після народження (відмова від новонароджених немовлят у пологовому будинку). В більшості випадків такі факти можна пояснити соціальною незрілістю матері, котра народжує дитину. Подібне поводження, як правило, характерне для неповнолітніх матерів і жінок, що не мають стійкої позиції в житті і постійного місця проживання – наприклад, для біженців, іноземних робітників, жінок, що займаються проституцією.

Також, на думку багатьох спеціалістів, соціальні сироти є результатом легковажного ставлення дівчат-підлітків до вагітності та її наслідків, намагання приховати від близьких факт народження дитини,

що часто є наслідком глибокого порушення психічного стану матері, її світосприйняття тощо. Проте найчастіше це пов'язано все ж таки з асоціальною поведінкою матері.

Відстежити всі можливі причини відмови від дитини важко, оскільки вони є надто різними. Скажімо, у багатьох випадках відмова матері від новонародженої дитини у заявах на ім'я головного лікаря пояснюється "поганим матеріальним станом" сім'ї породіллі. В останні роки ця причина стає домінуючою і у багатьох випадках обумовлює відносно нове соціальне явище: батьки, виховуючи трьох-чотирьох дітей, відмовляються від виховання та утримання наступної народженої ними дитини.

Досить часто відмовляються також і від хворої новонародженої дитини.

Діти більш старшого віку можуть виявитися покинутими у результаті пияцтва батьків, що веде до розпаду особистості, до соматичних і психічних захворювань або смерті. Такі діти потрапляють під нагляд органів опіки і піклування, органів соціального захисту населення, а звідти – в центри (відділення) реабілітації неповнолітніх. У число безпритульних дітей входять покинуті діти, що знаходяться поза піклуванням відповідних органів, частково діти, що втекли з дому, біженці і т.д.

Також діти можуть бути позбавленими батьківського піклування у зв'язку з тривалою хворобою батьків, що перешкоджає їм виконувати батьківські обов'язки, відбуттям покарання у місцях позбавлення волі.

У силу різноманітних причин діти часто самі полишають сім'ю або заклади соціального обслуговування. По-перше, мова може йти про певні вроджені психічні відхилення, що ведуть до психологічної нестійкості, схильності до номадизму (подорожування). По-друге, подібні схильності можуть бути результатом набутого захворювання, ослаблення нервової системи, неадекватної соціалізації або дефектів виховання.

Найчастіше прагнення до втечі виявляється як реакція на якісь чинники травмуючого характеру вдома, у школі або в підлітковому середовищі. Діти можуть залишати сім'ю через фізичне, психічне або сексуальне насилля близьких, примушення їх до жебрацтва, через злидні і незабезпеченість у сім'ї, через образу на родичів внаслідок їх нечутливості або нерозуміння проблем чи переживань дитини.

У сучасній Україні бездоглядні діти стали значною психологічною проблемою. Протягом останніх десяти років, коли країна зіткнулась із стрімкою зміною цінностей, кількість бездоглядних та занедбаних дітей та молоді значно збільшилось.

Одна із головних причин дитячої бездоглядності є міграції українських громадян у західноєвропейські країни у пошуках працевлаштування. У таких випадках, коли один або обоє батьків виїхали

закордон, діти залишаються під опікою інших родичів, сусідів або опікунів, а в короткий час опиняються на вулиці. Батьки, які мали б мати вплив на дітей, відсутні, а їхні діти не є досить свідомі, щоб належно вчитися та працювати.

Діти не відчують контролю, пропускають навчання у школі, стають постійними клієнтами комп'ютерних клубів, нічних клубів, починають курити та вживати наркотичні засоби, алкоголь, підпадають під вплив вуличних банд, торговців наркотиками. Перші напрацювання з проблеми наслідків трудової міграції з'явилися у 2002-2004 рр. Цікавим є напрацювання дослідників з проблеми взаємозв'язку відсутності батьків і схильності дитини до девіантної поведінки [3, с. 33].

Дане дослідження підтвердило існуючі теорії, в основі яких лежить ідея про вирішальну роль раннього дитинства у виникненні відхилень у поведінці. Прихильники цієї теорії вважають, що процес формування особистості закінчується у ранньому дитинстві, і під впливом несприятливих соціальних факторів у дитини вже може сформуватися підсвідома готовність до асоціальної поведінки [6].

Крім того, через складність соціального життя зростає кількість дітей, соціальний статус яких невизначений, оскільки є невизначеним щодо них факт наявності чи відсутності батьківського піклування. Наприклад, такими є бездоглядні діти, які тривалий час перебувають поза батьківським піклуванням, і перебувають сам на сам з проблемами виживання. До цієї ж групи дітей можна віднести і тих, які тривалий час виховуються в інтернатних закладах, і батьки яких, хоч і не позбавлені батьківських прав, не цікавляться їхнім життям.

Недосконалість сьогоденного буття призводить до нових, не передбачених чинним законодавством причин поширення соціального сирітства. Так, наприклад, останнім часом дедалі частіше трапляються випадки, коли батьки приводять своїх дітей до притулків для дітей, медичних закладів залишають їх там, відмовляючись при цьому виконувати стосовно них свої батьківські обов'язки.

У психологічному аспекті наслідки соціального сирітства важко недооцінювати. До соціально-психологічних наслідків впливу соціального сирітства на дітей відносять: появу глибоко депресивного стану, небажання спілкуватися; дратівливість, агресивність, тривожність дитини, відсутність довіри до навколишнього світу; поява шкільної дезадаптації та девіантних проявів у поведінці [1, с. 8].

На думку вченого Шишко О.Я., для запобігання появи соціальних сиріт та забезпечення психічного здоров'я дитини кожна сім'я зобов'язана дотримуватись певних умов виховання. Серед них можемо виділити такі:

1. Мікроклімат здорових стосунків між усіма членами родини, що є наслідком правильної організації сімейного життя, яка проявляється в культурі побуту, діяльності, спілкування. Це повага, доброзичливість у відносинах, що стосується усіх членів родини, а найголовніше – це любов.

Прекрасні діти виростають у тих сім'ях, де батько й мати посправжньому люблять одне одного і в той же час люблять і поважають людей Отож, якщо дитина з ранніх років є свідком справжньої людської любові й поваги, то цей кращий зразок моральності вона бере за основу свого майбутнього сімейного життя.

2. Приклад батьків.

Вирішальну роль у сімейному вихованні має поведінка дорослих. Хибною є думка що процес виховання дитини відбувається тільки під час безпосередньої розмови дитиною, що має повчальний характер. Насправді ви виховуєте її навіть при відсутності безпосереднього зв'язку з дитиною: як ви одягаєтесь, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте чи сумуєте, читаєте газету – все це має для дитини велике значення. Тому вимогливість і контроль за кожним своїм кроком мають бути основними у житті батьків, оскільки неможливо сформуванню повноцінну особистість, не даючи їй позитивного прикладу для наслідування. І лише у тому випадку, коли особистий приклад батьків є джерелом позитивної інформації для дітей та викликає адекватну реакцію, можна сподіватися на успіх.

3. Авторитет батьків.

Авторитет повинен бути істинним, щирим, базуватись на правильній організації сімейного життя. Він залежить від багатьох умов, однією з яких є правильне, уміле використання батьківської влади. Під цим поняттям розуміється право і можливість батьків підкоряти своїй волі дітей, право встановлювати свої, зумовлені життям конкретної сім'ї, вимоги. Це право закріплене законодавством, що покладає на батьків відповідальність за виховання дітей.

4. Достатній рівень психолого-педагогічної культури батьків.

Це перш за все психолого-педагогічні знання, здібності, які допомагають глибше розуміти потреби дитини, усвідомлювати шляхи впливу на неї, реально оцінювати ту чи іншу ситуацію.

Однак сучасні батьки гостро відчувають брак педагогічних знань, потребують соціальних консультацій та керівництва з боку психологів та соціальних педагогів. Постає питання про створення консультаційних центрів, основне завдання яких полягало б в регулюванні конфліктів "батьки-діти".

Найважливішою психолого-педагогічною здібністю батьків є вміння належно організувати комунікативну діяльність, налагоджу-

вати внутрішньо-сімейні взаємини і, найголовніше, встановлювати правильні стосунки з дітьми. Взаємини батьків між собою та їх ставлення до дітей – незамінна практична школа батьківства й материнства для підростаючого покоління.

Не менш важливою є здатність дорослих дотримуватись принципу єдності вимог до дитини.

Нехтування цим принципом у практиці сімейного виховання, як правило, відразу дає очевидний негативний результат.

5. Усвідомлення батьками відповідальності перед суспільством за виховання дитини. З цього приводу вважається, що правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це – наші сльози, це – наша провина перед іншими людьми, перед усією країною [1, с. 143].

Батьки повинні усвідомлювати, що вони виконують важливу соціальну роль – виховують майбутніх громадян, і кожна повноцінна родина є фундаментом здорового суспільства.

Висновки. Проведений теоретико-методологічний аналіз проблеми соціального сирітства засвідчив підвищений інтерес науковців до вказаного явища, що дозволило окреслити нам напрямки профілактики соціального сирітства:

- використання методів сімейного типу у вихованні дітей;
- запровадження методів первинної профілактики в системі освіти;
- підтримка контактів з сім'ями щодо збереження та зміцнення сімейних зв'язків.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні впливу наслідків соціального сирітства на поведінку особистості дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюшкіна Л.М. Сирітство в Україні як соціально педагогічна проблема (соціально-правовий аспект) / Л.М. Артюшкіна, А.О. Полянничко. – Суми : Сум ДПУ, 2002. – 268 с.

2. Вейланде Л.В. Підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки : автореф. дис. ... канд. пед. наук, 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Одеса, 2005. – 19 с.

3. Брутман В.Н. Причини соціального сирітства / В.Н. Брутман / Соціальна робота. – 1994. – №5. – С. 11-12.

4. Коваленко О.О. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен : дис. канд. соціол. наук : 22.00.03 / О.О. Коваленко ; НАН України, Ін-т соціології. – К., 2006. – 212 с.

5. Коваленко Е.А. Социальное сиротство как объект регулирования для государственных структур и общественных организаций / Е.О. Коваленко // Вісник Одеського національного університету : м-ли міжнародної науково-практичної конференції "Соціальна політика і механізми інтеграції українського суспільства", 27-28 вересня 2002 року. – Том 8. – Випуск 9. – Соціологія і політичні науки. – Одеса, 2003. – С. 185-191.
6. Пархомов Л.І. Причини виникнення сирітства / Л.І. Пархомов // Соціальний захист. – 1997. – №7. – С. 47-51.
7. Преодоление трудностей социализации детей-сирот : сб. материалов науч.-практ. конф. – Ярославль : ЯГПУ, 1998. – 49 с.
8. Пеша І.В. Інформованість громадян України щодо причин та наслідків соціального сирітства / І.В. Пеша, Н.М. Комарова // Український соціум. – 2004. – №2 (4). – С. 40-51.
9. Фурманов И.А. Психологические особенности детей, лишенных родительского попечительства / И.А. Фурманов, А.А. Аладьин, Н.В. Фурманова. – Мн. : Тесей, 1999. – 158 с.
10. Зайончовська Ж. Міграційна ситуація в сучасній Україні / Ж. Зайончовська // Людина і праця. – 2005. – №6. – С. 31-37.

УДК 159.9.016.2

АНАЛІЗ ФЕНОМЕНІВ ТВОРЧОСТІ ТА КРЕАТИВНОСТІ В ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЯХ ТА КОНЦЕПЦІЯХ

Яциорик А.О.

У статті проаналізовано теоретичну літературу з проблем творчості та креативності, окреслено сутність цих феноменів. Було зроблено психологічну характеристику підходів, що визначають категорію творчості, описано їхні своєрідні та унікальні риси (це, зокрема, такі підходи, як: психоаналітичний, гуманістичний, психометричний, перцептивний, асоціативний, гештальт-підхід, покрововий, змішаний підхід тощо).

Ключові слова: *творчість, креативність, психоаналітичний підхід, гуманістичний підхід, психометричний підхід, перцептивний підхід, асоціативний підхід, гештальт-підхід, покрововий підхід, змішаний підхід.*

В статье дан анализ теоретической литературы по проблемам творчества и креативности, представлена характеристика данных феноменов. Описаны подходы, которые определяют категорию творчества, выделены их своеобразные и уникальные черты (это, например, такие подходы, как: психоаналитический, гуманистический, психометрический, перцептивный, ассоциативный, гештальт-подход, пошаговый, смешанный подход).